

Verantwoording van de digitale uitgave van de Biestkensbijbel (1560)

door Hans Beelen

Bron

De uitgave betreft de digitale versie van de zgn. Biestkensbijbel die is verschenen in het jaar 1560. De titel luidt:

Den Bibel, Inhoudende dat Oude ende Nieuwe Testament. (...) Ghedruct by my Nicolaes Biestkens van Diest. Int Iaer ons Heeren M. CCCCC. LX.

Deze digitale editie geeft de volledige bijbeltekst, inclusief de voorrede, het register, de kanttekeningen, de samenvattingen en alle andere begeleidende teksten. Als 'legger' is gebruikgemaakt van een exemplaar dat berust in de bibliotheek van het Nederlands Bijbelgenootschap onder de signatuur 32"1560"-Bies. Fotoscans van dit exemplaar zijn door het Nederlands Bijbelgenootschap op internet gepubliceerd op de website www.bijbelsdigitaal.nl.

De Short Title Catalogue of the Netherlands (STCN) somt van deze uitgave zeven andere exemplaren op, die zich bevinden in wetenschappelijke bibliotheken in Nederland. Het exemplaar dat onder de signatuur 6 D 9 in het Museum Meermanno-Westreenianum berust, is bij leesproblemen en beschadigingen in het NBG-exemplaar voor deze editie gebruikt als tweede legger (zie hieronder: *Gevolgde werkwijze bij het digitaliseren: Leesproblemen in de eerste legger*).

Achtergrond van het Bijbeldigitaliseringsproject

In juni 2007 heeft Nicoline van der Sijs in verschillende media een oproep gedaan voor hulp van vrijwilligers bij het digitaliseren van de Statenvertaling 1637. Vanwege de grote respons is het zogeheten Bijbeldigitaliseringsproject vervolgens uitgebreid met andere laatmiddeleeuwse en vroegmoderne bijbelvertalingen waarvan het NBG de afbeeldingen op internet heeft geplaatst. Inmiddels zijn er transcripties gepubliceerd van de Statenvertaling uit 1637, de Delftse bijbel uit 1477, de Leuvense bijbel uit 1548, de Lutherse bijbelvertaling van 1648, de Deux-Aesbijbel uit 1562 en de Liesveltbijbel uit 1542. Bovendien zijn vijf psalmberijmingen en kerkboeken getranscribeerd en op internet gepubliceerd: de Psalmen van Datheen en de Heidelbergse Catechismus (1566), de Psalmen van Willem van Haecht (1583), de Psalmen en Lofzangen van Marnix van Sint Aldegonde (1591), De CL. Davids Psalmen van Johan de Brune (1644) en *Het boek der psalmen, nevens de gezangen bij de hervormde kerk van Nederland in gebruik* (1773). Er wordt gewerkt aan een digitale versie van de Biestkensbijbel (1560), van de Vorstermanbijbel (1528/1531), het Nieuwe Testament van Jan Utenhove (1556) en van de tweede druk van de Statenvertaling uit 1657. Niet-bijbelse deelprojecten zijn de spreekwoordenverzameling *Nievwe Wyn in Oude Le'er-Zacken* van Johan de Brune de Oude (1636), en *Het Groot VVoordenboeck: Gestelt in 't Neder-duytsch, ende in 't Engelsch* van Hendrick Hexham uit 1648.

Alle teksten zijn gepubliceerd op de website van dbnl en gedeponeerd bij Data Archiving and Networked Services DANS, een onderdeel van de KNAW. De Bijbels zijn voorts gepubliceerd op de website van het Nederlands Bijbelgenootschap (NBG), en sommige tevens op de website van het Instituut voor Nederlandse Lexicologie (INL).

Aparte projecten vormen de Friese bijbelvertaling van dr. G.A. Wumkes uit 1943 en de *Nije Fryske bibeloersetting* uit 1995, te vinden op biblija.net; Wumkes staat ook op de Digitale Historische Bibliotheek Friesland (www.wumkes.nl).

Begin 2009 zijn de werkzaamheden van de vrijwilligers die meewerken aan het digitaliseren, ondergebracht in een stichting, de Stichting Vrijwilligersnetwerk Nederlandse Taal (SVNT). Voor het Bijbeldigitaliseringsproject is een besloten e-maildiscussiegroep opgericht waarin de vrijwilligers informatie met elkaar uitwisselen.

Het Bijbeldigitaliseringsproject wordt gesteund door de Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren (dbnl), het Instituut voor Nederlandse Lexicologie (INL), het Nederlands Bijbelgenootschap (NBG) en de Nederlandse Taalunie. De digitale tekstuitgave van de Biestkensbijbel wordt gepubliceerd op de websites van de dbnl en het NBG, waarbij iedere instelling een andere vormgeving en andere zoekmogelijkheden biedt.

Medewerkers aan de digitale uitgave van de Biestkensbijbel.

Aan het overtikken en tot driemaal toe corrigeren van de tekst van de Biestkensbijbel hebben 46 personen een bijdrage geleverd. De medewerkers hebben een of meer porties van de tekst van de Biestkensbijbel overgetikt. Een portie bestond uit gemiddeld tien pagina's bijbeltekst. Een aantal van de medewerkers heeft zich, soms naast de overtikwerkzaamheden, beziggehouden met de correctie van door anderen overgetikte porties; in onderstaande lijst is dit achter de desbetreffende namen toegevoegd.

Coördinatie:

drs. Hans Beelen, Oldenburg (D)

Medewerkers:

drs. Jan van den Berg, Goirle (NL) (*corrector*)
dr. Ingrid Biesheuvel, Rijswijk (NL) (*corrector*)
mr.drs. Jan Blok, Bergen (NL)
Jan P. Bom, Ermelo (NL)
drs. Frans van den Brink, Zeist (NL)
Krijn van Dijk, De Lier (NL)
drs. Dirkje Ebbers, Culemborg (NL)
ir. J.F. (Jan) Entrop, Tiel (NL)
drs. A.J. (Bram) Ettema, Wassenaar (NL)
Jakobus Folkersma, Mariënberg (NL)
M.N. den Harder, Soest (NL)
dr. Ike van Hardeveld, Poppel (B) (*corrector*)
Ruud Hendrickx, Brussel (B) (*corrector*)
Gabe G. Hoekema, Haren (NL)
mr. Frits Houtman, Berg en Dal (NL)
drs. Immie van Kalken, Amsterdam (NL)
dr. J.J. (Jantien) Kettenes-van den Bosch, Putten (NL) (*tevens corrector*)
Tineke van der Laan, Rome (I) (*tevens corrector*)
Bram Laport, Middelburg (NL) (*corrector*)
Marja van der Linden-Taal, Heinkenszand (NL) (*corrector*)
drs. J. (Jenny) Mateboer, Utrecht (NL) (*corrector*)
Huib Neven, Krimpen aan den IJssel (NL)
dr. Rogier Nieuweboer, Helsinki (FIN)
Ans van Nifterick Post, Rijswijk (NL)
Gerard Oevering, Dordrecht (NL)
Elly Pijpers, Rotterdam (NL)

drs. M.S.L. Plokker, Driebergen (NL)
Henk van de Rest, Alphen N.B. (NL)
Jan de Ridder, Roosendaal (NL)
dr. Willem Rump, Nieuwegein (NL)
dr.ir. Frits Schutte, Goor (NL) (*tevens corrector*)
drs. Carri Sijssens, Maarn (NL)
Ton van der Steenhoven MA, Ouderkerk aan den IJssel (NL) (*tevens corrector*)
drs. Dagmar Stiebral, Den Haag (NL)
drs. Poul Stolp, Oss (NL)
dr. Pieter van Thiel, Bennebroek (NL)
drs. Ingrid Vedder, Bunnik (NL)
Wim Visser, Castricum (NL)
Wim Vroon, Breukelen (NL)
drs. J.M.A. (Koos) van der Werff, Rotterdam (NL)
drs. Frans Wetzels, Breda (NL) (*corrector*)
Jan Dirk Wiegman, Alphen a/d. Rijn (NL)
Tineke Wiltink-Raak en Herman Wiltink, Krimpen a/d IJssel (NL) (*tevens correctoren*)
drs. Dirk van Wolferen, Goor (NL)
Jeltje Zijlstra BA, Haarlem (NL)

Een aantal personen verdient bijzondere vermelding vanwege hun bovengemiddelde bijdrage. Rien den Harder, Tineke van der Laan en Gerard Oevering hebben ieder een groot aantal porties getranscribeerd; Jan van den Berg, Ike van Hardeveld, Ruud Hendrickx, Jantien Kettenes, Bram Laport, Jenny Mateboer, Marja van der Linden-Taal, Frits Schutte, Ton van der Steenhoven, Frans Wetzels, Herman Wiltink en Tineke Wiltink hebben de eerste correctie op zich genomen; Ingrid Biesheuvel en Frans Wetzels hebben bij leesproblemen in de eerste legger het Meermanno-exemplaar van de Biestkensbijbel geraadpleegd; Marja van der Linden-Taal heeft een uitzonderlijk aantal porties voor de tweede keer gecorrigeerd; Jantien Kettenes, Tineke van der Laan, Marja van der Linden-Taal, Frits Schutte en Herman Wiltink hebben alle porties nogmaals gecorrigeerd en tot bijbelboeken samengesmeed.

Voor het Bijbeldigitaliseringsproject is een besloten e-maildiscussiegroep opgericht waarin de projectmedewerkers informatie met elkaar uitwisselen. Het Nederlands Bijbelgenootschap heeft fotoscans ter beschikking gesteld van het exemplaar van de Biestkensbijbel dat in de bibliotheek van het NBG berust.

Totstandkoming en ontvangst van de Biestkensbijbel

Voordat de Statenvertaling verscheen, waren er in de Noordelijke Nederlanden verschillende bijbels in gebruik, die allen in groten getale en in tal van telkens weer verbeterde uitgaves verschenen. Bij de gereformeerden was de Deux-Aesbijbel (eerste uitgave 1562) in gebruik. De doopsgezinden hadden de Biestkensbijbel, waarvan de eerste complete versie in 1560 verscheen bij drukker Nicolaas Biestkens.

Op de titelpagina ontbreekt een plaats van uitgave. Er is vaak beweerd dat die Emden was. Emden in Oost-Friesland was de plaats waarheen tijdens de Opstand niet alleen gereformeerden maar ook een behoorlijk aantal doopsgezinden de wijk hadden genomen. Hier werden inderdaad tal van bijbelvertalingen en psalmboeken gedrukt. Toch heeft men in Emden zelf nooit een drukker Nicolaes Biestkens kunnen traceren. Door onderzoek van Paul Valkema Blouw is aannemelijk gemaakt dat de Biestkensbijbel buiten Emden is gedrukt. Een zekere Claes Biestkens bezat een drukkerij in Groessen, een dorp in de buurt van Zevenaar. Dezelfde Claes Biestkens heeft tussen 1560 en 1562 ook nog een aantal kleinere doopsgezinde werkjes gedrukt. Waarschijnlijk is het bedrijf na zijn dood in 1562

overgenomen door de te Emden gevestigde drukker Jan Gheylliaert, die de gelijknamige zoon van Claes Biestkens als leerling in dienst nam. Claes Biestkens junior nam op zijn beurt in 1574 de drukkerij van Gheylliaert over, en was vanaf 1578 tot zijn dood in 1585 in Amsterdam als drukker actief. Diens zoon, de kleinzoon dus van de drukker van de Biestkensbijbel, had de voornaam Nicolaes, en was eveneens drukker van beroep. De gelijkkluidende namen van de leden van het drukkersgeslacht Biestkens hebben in de literatuur voor veel verwarring gezorgd.

De Biestkensbijbel van 1560 is gedrukt in kwartoformaat, en daarmee duidelijk kleiner dan bekende foliobijbels als de Liesveltbijbel, de Vorstermanbijbel en de bijbel van Deux-Aes. In de editie van 1564 wordt als reden voor het handzame formaat opgegeven: “Om dat men daaglyks bevondt, dat veele vroomme lieden thans liever de Heylighe Godelyke Schrift ondersochten, dan andere Ydele Boeken; en op dat een iegelyk den geheelen Bybel, (daar ’t al in begreepen is;) seer behendig, sonder groote hindernisse, met hem over weg draagen mogte.” In tijden van onrust had het kleinere formaat bovendien het voordeel dat het boek gemakkelijker kon worden verborgen. Isaac le Long maakt in zijn *Boekzaal* gewag van een exemplaar waarin was aangetekend: “Deze Bibel is in een Spreeuwhusken bewaert geweest, in de tyd van Duc D’Albaes vervolging.”

De Biestkensbijbel is de eerste volledige Nederlandse bijbelvertaling met genummerde verzen. Voorheen was het gebruikelijk de hoofdstukken met behulp van de letters van het alfabet in stukken in te delen. Door de versnummering was het mogelijk preciezer naar de bijbel te verwijzen. In het voorwoord wordt hierover gezegd: “Oock soo hebben wy desen Bibel op de Veersen ghestelt tot voorderinghe vanden Leser, om terstont te vinden het gene dat hy soect.” In de Biestkensbijbel staan de versnummers in Arabische cijfers links van de bijbeltekst. Ook in de talrijke verwijzingen in de kanttekeningen (zie hieronder: *Kanttekeningen*) is van Arabische cijfers gebruik gemaakt.

Dit gebruik van Arabische cijfers wordt door de uitgever in het voorwoord als volgt toegelicht: “Voorts lieue Leser, aengesien dat wy vermoeden, datter wel sommighe simpele Menschen zijn, by welcken het cijferghetal onbekent is, Soo hebben wy dat cijferghetal met een ghemeyn getal in dit nauolgende Tafelken verclaert.” In een tabel worden vervolgens de Romeinse en Arabische cijfers naast elkaar geplaatst. Deze passage wordt ook aangetroffen in het voorwoord van een eerder in 1558 te Emden verschenen bijbeluitgave van Mierdman en Gheylliaert, waarop de Biestkens teruggaat. Twee jaar daarvoor, in 1556, had ook Jan Utenhove in zijn te Emden verschenen Nieuwe Testament een soortgelijke toelichting verstrekt: “heb het voer noodigh anghезien hier ten behulpe der eenuoldighen een cyferghetall (welck by velen onbekend is) mit eenem ghelijcken ghemeynen ghetalle onder dem anderen te stellen: op dat die des cyferghetals (waarmede hier de anghewezenе plaetsen der H. Schrift wt bequaemheyт, ia wt nood angheteekent zijn) gheen kennisse hebben, het zelue wt dem bouengheschreuen ghemeynen ghetalle leernen, end alzo in dem zoucken end vinden der angheteekenden plaetsen onuerhindert mochten zijn.” Uit deze opmerkingen blijkt dat veel lezers destijds nog niet vertrouwd waren met de Arabische cijfers.

De tekst van de Biestkensbijbel is gebaseerd op de bijbeluitgave van Mierdman en Gheylliaert die in 1558 in Emden is verschenen, die op zijn beurt teruggaat op een Duitse uitgave van Luther, gedrukt door Michael Lotter in Maagdenburg. Omdat in de Maagdenburgse Lutherbijbel het derde en vierde boek van Ezra en het derde boek van de Makkabeeën ontbreken, zijn deze uit de door Zwingli bewerkte Zürichse bijbel overgenomen.

Een enkel voorbeeld (Titus 2:1-2) laat zien dat de Biestkenstekst dicht bij het Duits van Luther blijft:

Liesvelt 1532:

SEgghet ghi wat der saligher leer aengaet. Den ouderen, dat si sober sijn, redelic, manierlic, sterc int gheloove, in die liefde, in lijdtсаemheyт.

Luther 1545:

DV aber rede, wie sichs zimet nach der heilsamen Lere, Den Alten, das sie nüchtern seien, erbar, züchtig, gesund im Glauben, in der Liebe in der Gedult.

Biestkens 1560:

MAer spreeckt ghy, ghelijck alst betaemt, nae der heylsamer leere. Den Ouden, dat sy nuchteren zijn, eerlijck, tuchtich, gesont int ghelooue, inder liefde, inder lijdsaemheyt.

Ook elders zien we in de Biestkensbijbel de Luthertekst zo letterlijk mogelijk vertaald. Een voorbeeld is 2 Koningen 5:5:

Biestkens 1560:

De Coninck tot Sirien sprack: Soo treckt henen, Ick wil den Coninc Israels eenen brief schrijuen. Ende hy trock henen, ende nam met hem thien Centner siluers, ende ses duysent gulden, ende thien viercleederen

Luther 1545:

Der König zu Syrien sprach, So zeuch hin, Jch wil dem könige Jsrael einen brieff schreiben. VND er zoch hin, vnd nam mit sich zehen Centner silbers, vnd sechs tausent gulden, vnd zehen Feierkleider

Zo ook bv. Spreuken 20:17:

Biestkens 1560:

Dat ghestolen broot smaect yghelijcken wel: Maer daer nae sal hem den mont vol keselinghen worden.

Luther 1545:

Das gestolen Brot schmeckt jederman wol, Aber hernach wird jm der mund vol kiseling werden.

Naast de complete bijbel gaf Biestkens in 1562 een Nieuw Testament uit dat niet teruggaat op de Biestkensbijbel van 1560, maar een heruitgave is van het Nieuwe Testament van Mattheus Jacobsz uit 1554. Jacobsz' uitgave was een bewerking van de Liesvelt, met verbeteringen aan de hand van Erasmus. De tekst van het door Biestkens afzonderlijk uitgegeven Nieuwe Testament verschilt daardoor van de Biestkensbijbel, en lijkt meer op de Liesvelt, vgl. wederom Titus 2:1-2.:

Biestkens 1562:

Maer spreect ghy wat der saligher leeringhe aengaet. Den ouden dat si sober zijn, eerlijc, manierlijck, gesont int geloove, inder liefde, in lijtsaemheyt.

Ook dit Nieuwe Testament was populair. Isaac le Long somt in zijn *Boekzaal* meer dan 50 drukken op in de Nederlanden tussen 1571 en 1723.

Maar ook de complete Biestkensbijbel zelf is getuige vele latere drukken nog lang in gebruik gebleven. De latere uitgaven verwijzen op hun titelpagina veelal terug 'naer de outste en Correctste Copie van Niclaes Biestkens' en zijn bij diverse uitgevers verschenen in 1579, 1582, 1585, 1586, 1598, 1611, 1624, 1622, 1629, 1633, 1642, 1646, 1648, 1661, 1662 en 1721.

Tot het verschijnen van de Lutherse Bijbelvertaling van 1648 zijn de lutheranen gebruik blijven maken van de Biestkensbijbel. De doopsgezinden zelf zijn na 1637 geleidelijk aan overgestapt op de Statenvertaling. Le Long vermeldt in 1764: “Heedendaags werdt by den meesten Mennoniten de *Nieuwe Gereformeerde Staaten Oversettinge* gebruykt.” Tot in de negentiende eeuw is de Biestkensbijbel uiteindelijk bij de doopsgezinden in gebruik gebleven. Dat blijkt uit het dagboek van predikant Cornelis Pieter Sorgdrager, die tussen 1781 en 1826 aan het hoofd stond van de doopsgezinde Gemeenten op Ameland :“Sondag den 29 Julij 1804 voor de 267 maal dienst gedaan was tot Holm Text uit 1 Joan: 5 vers 4 en 5 ter zelver tijd, was het Eerst dat men alhier een Staten Bijbel op Stoel had, voor heen altoos een biesken”

Meer informatie over de totstandkoming en de ontvangst van de Biestkensbijbel alsmede over het exemplaar in het bezit van het Nederlands Bijbelgenootschap is te vinden in:

- Anne Jaap van den Berg en Boukje Thijs: ‘Biestkensbijbel’ In: *Met andere woorden. Kwartaalblad over bijbelvertalen* 25/4 (december 2006), pp. 22-28;
- Anne Jaap van den Berg en Boukje Thijs: *Uitgelezen. Bijbels en prentbijbels uit de vroegmoderne tijd*. Heerenveen, 2010, pp. 47-59;
- C.C. de Bruin: *De Statenbijbel en zijn voorgangers. Nederlandse bijbelvertalingen vanaf de Reformatie tot 1637*. Bewerkt door F.G.M. Broeyer. Haarlem/Brussel, 1993;
- Wilco C. Poortman: *Boekzaal van de Nederlandse Bijbels*. 's-Gravenhage, 1983 (Bijbel en Prent 1), pp. 101-112;
- Nicoline van der Sijs: *Taal als mensenwerk: het ontstaan van het ABN*. Den Haag, 2004, pp. 113-119;
- *Memorij, Het dagboek van Cornelis Pieter Sorgdrager*. Uitgegeven en van een inleiding voorzien door W.J. Maas. Hollum, 1982, p. 95;
- Paul Valkema Blouw, ‘Nicolaes Biestkens van Diest, in duplo, 1558-83’ In: *Theatrum orbis librorum. Liber Amicorum presented to Nico Israël on the occasion of his seventieth birthday*. Utrecht, 1989, pp. 310-331.

Structuur en inhoud

De Biestkensbijbel valt uiteen in drie delen:

- a) een voorwerk dat bestaat uit de titelpagina, een voorwoord met een tabel waarin arabische cijfers met behulp van Romeinse cijfers worden toegelicht, een 40 pagina’s tellend alfabetisch register en een lijst van bijbelboeken;
- b) het Oude Testament, waarvan de Profeten en de Apocriefen met eigen titelpagina’s zijn voorzien. Deze delen hebben ook een eigen paginering;
- c) het Nieuwe Testament, dat wordt ingeluid door een eigen titelpagina en is voorzien van een aparte inhoudsopgave en een eigen paginering;

Hieronder volgt een complete inhoudsopgave van alle onderdelen. Achter de originele namen van de bijbelboeken staat tussen ronde haakjes de moderne naam. Tussen vierkante haken zijn achter de namen van de begeleidende teksten af en toe verklarende omschrijvingen geplaatst.

a) voorwerk

Den Bibel, Inhoudende dat Oude ende Nieuwe Testament [...]. [titelpagina]

De Ouersetter wenscht den Christelijcken Leser, Salicheyt. [voorwoord]

Register.

De Namen van de Boecken [...] [lijst van bijbelboeken]

b) Oude Testament

Genesis, Dat eerste Boeck Mose. (Genesis)

Exodus, Dat tweede Boeck Mose. (Exodus)

Leuiticus, Dat derde Boeck Mose. (Leuiticus)
Numeri, Dat vierde Boeck Mose. (Numeri)
Deuteronomium. Dat vijfde Boeck Mose. (Deuteronomium)
Dat Boeck Iosua. (Jozua)
Iudicum, Dat Boeck der Rechteren. (Rechters)
Dat Boeck Ruth. (Ruth)
Dat Eerste Boeck Samuel. (1 Samuel)
Dat tweede Boeck Samuel. (2 Samuel)
Regum, Dat Eerste Boeck vanden Coninghen. (1 Koningen)
Regum, Dat tweede Boeck der Coninghen. (2 Koningen)
Dat Eerste Boeck der Chronika. Datmen heet Paralipomenon. (1 Kronieken)
Dat tweede Boeck der Cronijcken. (2 Kronieken)
Dat Boeck Esra. (Ezra)
Dat Boeck Nehemia. (Nehemia)
Dat Boeck Esther. (Ester)
Dat Boeck Hiob. (Job)
Den Psalter Davids. (Psalmen)
De spruecken Salomonis. (Spreuken)
Ecclesiastes, De Prediker Salomo. (Prediker)
Dat hooge Liet Salomo. (Hooglied)

De Prophetien der Propheten, [...] [titelpagina Profeten]

De Propheet Iesaia. (Jesaja)
De Propheet Ieremia. (Jeremia)
De Claechlieden Ieremie. (Klaagliederen)
De Propheet Hesekiel. (Ezechiël)
De Propheet Daniel. (Daniël)
De Propheet Hozea. (Hosea)
De Propheet Ioel. (Joël)
De Propheet Amos. (Amos)
De Propheet ObadIa. (Obadja)
De Propheet Iona. (Jona)
De Propheet Micha. (Micha)
De Propheet Nahum. (Nahum)
De Propheet Habacuc. (Habakuk)
De Propheet SephanIa. (Sefanja)
De Propheet Haggai. (Haggai)
De Propheet SacharIa. (Zacharia)
De Propheet Maleachi. (Maleachi)

Apocrypha, Dit zijn de Boecken, die der heyligher Schriftuere niet ghelijck ghehouden (Ende doch goet ende nut te lesen) zijn. [titelpagina Apocriefen]

Dat Boeck Iudith. (Judith)
Sapientia Dat Boeck der Wijsheyt. (Wijsheid)
Dat Boeck Tobie. (Tobias)
Uoorreden Iesus Syrach, op zijn Boeck. [Voorrede Jezus Sirach]
Ecclesiasticus. Dat Boeck Iesus Syrach. (Jezus Sirach)
De Propheet Baruch. (Baruch)
Dat Eerste Boeck der Machabeen. (1 Makkabeeën)
Dat tweede Boeck der Machabeen. (2 Makkabeeën)
De ouergebleuen stucken des Boecx Esther, wt den Griecschen. (Ester (Grieks))

Dat Ghebet Asarie, Danielis .iij. wt den Griecschen. (Gebed van Azarja)
Den Lofsanck der drie Mannen in dat Vyer. (Lied van de drie jongemannen)
De Historie van Susanna ende Daniel. (Suzanna)
Vanden Bel te Babel. (Daniël en Bel)
Vanden Draeck te Babel. (Daniël en de draak)
Een schoon aendachtich ghebet Manasse, des Conincx Iuda, als hy te Babylon geuanghen lach. (Gebed van Manasse)
Dat derde Boeck Esdre, dat de Hebreen niet en hebben. (3 Ezra)
Dat vierde Boec Esdre, dat de Hebreen niet en hebben. (4 Ezra)
Dat derde Boeck der Machabeen. (3 Makkabeeën)

c) Nieuwe Testament

Dat nieuwe Testament ons Heeren Iesu Christi. [titelpagina Nieuwe Testament]
De Boecken des Nieuwen Testaments. [inhoudsopgave Nieuwe Testament]
Euangelium S. Mattheus. (Matteüs)
Euangelium S. Marci. (Marcus)
Euangelium S. Luce. (Lucas)
Euangelium S. Iohannis. (Johannes)
Dat tweede deel, des Euangelij S. Lucas, Van de Wercken der Apostelen. (Handelingen)
De Epistel S. Pauli, aen den Romeynen. (Romeinen)
De eerste Epistel S. Pauli aen den Corintheren. (1 Korintiërs)
De tweede Epistel S. Pauli aen de Corintheren. (2 Korintiërs)
De Epistel S. Pauli aen den Galateren. (Galaten)
De Epistel S. Pauli, tot den Epheseren. (Efeziërs)
De Epistel S. Pauli tot den Philippensen. (Filippenzen)
De Epistel S. Pauli tot den Colossensen. (Kolossenzen)
De eerste Epistel S. Pauli, tot den Thessalonicensen. (1 Tessalonicenzen)
De tweede Epistel S. Pauli, tot den Thessalonicensen. (2 Tessalonicenzen)
De eerste Epistel S. Pauli, aen Timotheum. (1 Timoteüs)
De tweede Epistel S. Pauli aen Timotheum. (2 Timoteüs)
De Epistel S. Pauli, aen Titum. (Titus)
De Epistel S. Pauli aen Philemon. (Filemon)
De eerste Epistel S. Peters. (1 Petrus)
De tweede Epistel S. Peters. (2 Petrus)
De eerste Epistel S. Ioannis. (1 Johannes)
De tweede Epistel S. Ioannis. (2 Johannes)
De derde Epistel S. Ioannis. (3 Johannes)
De Epistel aen de Hebreen. (Hebreeën)
De Epistel S. Iacobs. (Jakobus)
De Epistel S. Iudas. (Judas)
De Openbaringhe S. Iohannis des Theologen, die men noemt Apocalipsis. (Openbaring)

Gevolgte werkwijze bij het digitaliseren

Eerder is voor de Statenvertaling 1637 onderzocht in hoeverre het mogelijk is de tekst te scannen en met behulp van software te 'lezen', en vervolgens de scan met de hand te corrigeren. Het aantal scanfouten bleek voor deze werkwijze te groot. Dat komt vooral doordat de tekst voor het grootste gedeelte gezet is in lastig leesbaar gotisch schrift en bovendien vele fontwisselingen kent. Ook is de opmaak bijzonder ingewikkeld door het grote aantal kanttekeningen, gezet in bijzonder klein korps. Bij de Biestkensbijbel is de problematiek niet anders, daarom is er ook in dit geval voor gekozen de bijbel in zijn geheel

over te tikken. Daarbij werden alle tekstelementen (boektitels, boekinleidingen, hoofdstuknummers, hoofdstukinleidingen, kanttekeningen, etc.) direct voorzien van coderingen teneinde de tekst op internet te kunnen plaatsen. De Biestkensbijbel werd verdeeld in 127 porties van gemiddeld 10 pagina's, zodat het werk voor de vrijwilligers overzichtelijk bleef.

Elke overgetikte portie tekst werd integraal met het origineel vergeleken en minstens twee keer gecorrigeerd. Daarna werden alle porties samengevoegd tot bijbelboeken en vond een verdere controle plaats. Die tweede controle betrof enerzijds technische aspecten, zoals de plaats van de folionummers, de compleetheid van de tekst, het gebruik van de juiste coderingen, de volledigheid en correctheid van de kanttekeningen in de bestanden van de bijbeltekst. Anderzijds werd opnieuw gekeken naar de legger, met name door gericht te zoeken naar veelgebruikte lettercombinaties waarin gemakkelijk tikfouten kunnen optreden. Tot slot is bij de eindredactie de vormgeving van de verschillende onderdelen van de bijbelboeken op uniformiteit gecontroleerd en in overeenstemming gebracht met het origineel.

Diplomatische uitgave

De gedigitaliseerde versie is een diplomatische weergave van de tekst, dat wil zeggen dat deze zo exact mogelijk en ongewijzigd is overgenomen uit het origineel. Het hoofdlettergebruik en de interpunctie van het origineel en de leestekens zijn overgenomen. Regelmatig wijken deze af van het moderne gebruik. Druk- of zetfouten uit het geraadpleegde exemplaar zijn niet gecorrigeerd; ook inconsequente spellingen zijn altijd overgenomen. Kleine editorische ingrepen zijn hieronder in een bijlage op een rijtje gezet.

De regelverdeling van de oorspronkelijke tekst is in de digitale uitgave losgelaten. De geleinden komen dus in de digitale uitgave niet overeen met die in de oorspronkelijke tekst. Wel is aangegeven waar een nieuwe pagina in het origineel begint. In het origineel staan de folionummers vermeld op de (rechter) recto-pagina's, bv. Fol.8., overgenomen als [fol. 8r]; de (linker) verso-pagina's zijn ongenummerd. In de digitale versie zijn ook folionummers toegevoegd voor de verso-pagina's, bijvoorbeeld [fol. 8v]. De paginering in de tekst begint een paar keer opnieuw. Enkele folionummers zijn door ons gereconstrueerd, dat wil zeggen dat ze niet zijn gedrukt op de pagina's, maar afgeleid zijn van de erop volgende nummers. Deze worden vermeld in de bijlage *Editorische ingrepen*. Custodes onder aan de pagina's zijn niet overgenomen, net zomin als de katernnummeringen voor de drukker en binder. De kopregels, die een aanduiding van de titel en het hoofdstuk bevatten, zijn niet overgenomen omdat ze geen nieuwe informatie aan de bijbeltekst toevoegen.

Fraktur

De tekst van de Biestkensbijbel is in gotisch schrift gezet. Binnen dit schrift kent men geen verschil tussen de hoofdletter I en de hoofdletter J; deze letter is altijd overgenomen als I, bijvoorbeeld in Iacob, Ierusalem, Ioden. De Biestkensbijbel kent wel een verschil tussen de hoofdletter U (heeft de ronding links) en de hoofdletter V (ronding rechts). De hoofdletter U komt in de Biestkens slechts een keer voor: in de titel van de *Uoorreden Iesus Syrach, op zijn Boeck*. Ook de hoofdletter Z is uitgesproken zeldzaam, deze wordt in het *Register* een enkele gebruikt en op de titelpagina van de Profeten in de eigennaam *Zephania* (eders gespeld als *SephanIa*). Eigennamen als *Zacharias* en *Zuar* beginnen in de regel met een kleine letter.

Betekenisloze typografische verschillen zijn bij het overtypen genegeerd. Dat betekent ook dat vormverschillen tussen letters buiten beschouwing zijn gebleven, zoals de twee verschillende letters *s* in het gotische schrift (de korte en de lange *s*, die wat op een *f* lijkt) en de twee vormen van de *r* (de gewone en de zogenoemde ronde *r* die volgt op een ronde letter, zoals een *o*).

Versnummering en alinea-indeling

De Biestkensbijbel hanteert als eerste complete Nederlandse bijbelvertaling een versnummering. Deze is in de editie overgenomen. Foutieve of merkwaardige nummers zijn door ons niet verbeterd. Zo verwijst de Biestkensbijbel in de kanttekeningen naar de Psalmen volgens de Vulgata-nummering, terwijl in de verstekst zelf de protestantse psalmnummering wordt gehanteerd (vgl. bv. Lucas 24:26, noot, alwaar wordt verwezen naar Psalm 131, die in de Biestkens het nummer 132 draagt). In enkele gevallen zijn ontbrekende versnummers aangevuld (zie bijlage: *Editorische ingrepen*).

De versnummers staan altijd links van de kolom. Niet ieder vers begint op een nieuwe regel. Als een vers op een nieuwe regel begint, springt in de druk de tekst in. Als een vers midden in de regel begint, is dat in de druk aangegeven door extra tussenwit. Aldus zijn in de druk de verzen gegroepeerd in alinea's. Deze alinea-indeling is in de editie zoals die op www.bijbelsdigitaal.nl verschijnt, gehandhaafd.

Als er in de druk bij een vers wordt ingesprongen na een regel die helemaal is uitgevuld, is het onzeker of er sprake is van een nieuwe alinea. In deze gevallen hebben we altijd aangenomen dat er een nieuwe alinea begint. Alleen als de zin doorloopt, hebben we het tussenwit aan het begin van de regel niet geïnterpreteerd als het begin van een nieuwe alinea (zie bv. Jesaja 12:13-14). Ook doorgaande opsommingen waarin de verzen door komma's van elkaar zijn gescheiden, hebben we niet in alinea's ingedeeld (zie bv. Jozua 15:21-30 en Nehemia 7).

Spaties en punten

Niet altijd is eenduidig uit te maken of er sprake is van een hele, halve of geen spatie in het origineel. Bij het digitaliseren van de tekst hebben wij in de gevallen dat het niet duidelijk is of er sprake is van een (kleine) spatie, veelal gekeken naar de context: staan de bewuste woorden elders meestal aaneengeschreven of juist niet? Zo is besloten om in 2 Makkabeeën 15:33 het woord *ende* aaneen te schrijven, hoewel er enig tussenwit te zien is. Vgl. bv. ook Psalmen 69:6 (*dwaesheit*), Ezechiël 24:3 (*siepot*), Tobias 4:3 (*haren*). Omgekeerd is besloten om bv. in 2 Johannes 12 een spatie te noteren tussen *te* en *spreken*, hoewel deze niet of nauwelijks zichtbaar is. Zo ook bv. 2 Samuel 16:13 (*des berchs*) 18:3 (*al vluchten*) en 2 Koningen 15:2 (*sal hy*). Een zekere mate van subjectiviteit was soms onvermijdelijk, temeer daar ook de in de druk zelf het spatiegebruik niet geheel consequent is, met name in samenstellingen, vgl. bv. in Jesaja 31:8 de spelwijze *Cederboom* naast *Denne boomen* en *Mandel boomen*.

Na punten en andere leestekens lieten de zettters regelmatig spaties weg, of ze plaatsten slechts een halve spatie, als dat beter uitkwam om de regel uit te vullen. Het spatiegebruik rond leestekens is in de digitale versie genormaliseerd omdat het gaat om een betekenisloos typografisch verschil. In concreto betekent dit dat er na (en niet vóór) leestekens consequent een spatie is gezet, ongeacht wat er in het origineel staat.

Een enkele keer is het spatiestaafje in het zetsel iets omhooggekomen en heeft het een afdruk achtergelaten die eruitziet als een verticaal streepje, zogenaamd gerezen wit. Dit is in de editie als een spatie verwerkt. Zie bv. 2 Koningen 9:10 (*Isebel eten*); Ester 8:9 (*geroepen, in*); Psalm 119:64 (voor het versnummer); Klaagliederen 4:13 (*is ghesciet*); Tobias 14:11 (*rechtschapen tot*) en Haggai 8:10, noot: *Hag. 1.a.6*.

Het spatiegebruik bij Romeinse cijfers en in verwijzingen naar bijbelplaatsen met hoofdstuknummers en versnummers is in de editie licht genormaliseerd. Romeinse cijfers worden meestal voorafgegaan en gevolgd door een punt (*de .xij. apostelen, .vij. iaer*). Bij grotere getallen wordt er ook met punten tussen de cijfers gewerkt (c.x). In deze gevallen is in

de editie geen spatie geplaatst. Bij verwijzingen naar bijbelplaatsen staat er veelal een punt tussen de afkorting van het bijbelboek en het hoofdstuknummer. Deze punt heeft een dubbele functie, want hij markeert zowel de voorgaande afkorting als het volgende Romeinse cijfer. In de editie is deze punt na de naam van het bijbelboek geplaatst, gevolgd door een spatie (bv. *Psal. 7.b.16., Math. 1.a.1.*). Na de punten binnen een verwijzing tussen hoofdstuknummer en margeletter is dus geen spatie geplaatst

Bij verwijzingen naar meerdelige bijbelboeken staat vaak een punt achter het deelnummer (*1.Reg.*). Achter deze punt is geen spatie geplaatst. Als er geen punt achter het deelnummer staat, hebben we wel een spatie geplaatst tussen deelnummer en boektitel (*1 Kor. Math. 1.a.1.*)

Afbreektokens en dubbele namen

In de Biestkensbijbel ziet het Fraktur-afbreektoken, waarmee woorden aan het eind van de regel worden afgebroken, er enigszins uit als een –-teken: twee liggende schuine streepjes boven elkaar. Dit teken is door ons in de transcriptie niet weergegeven.

Bij ruimtegebrek is er af en toe gebruikgemaakt van een dubbele punt in plaats van liggende streepjes als afbreektoken. Soms treffen we ook wel een punt of komma als afbreektoken aan. Deze gevallen zijn verwerkt als afbreektoken. Zie bv. 1 Timoteüs 2:8 (*heyilighe*)

In een enkel geval staat in de druk per abuis een loos afbreekstreepje terwijl een ander teken lijkt bedoeld. Om onzinnige lezingen te voorkomen, is hier het afbreekstreepje vervangen door het evident bedoelde teken. Aldus is in Leviticus Ezra 6:13 het afbreektoken na en verwerkt als een nasaalstreep en cursief opgelost als *de*.

In Genesis 45:14 wordt het woord *BenLamin* aan het eind van de regel na *Ben* afgebroken met een afbreektoken. Dit is een aanwijzing dat deze dubbele naam als één woord aan elkaar kan worden geschreven: *BenLamin*. Hoewel in de Biestkens aan de hoofdletter midden in zo'n dubbele naam soms wat tussenwit vooraf lijkt te gaan, is ervoor gekozen deze namen aaneen te schrijven. Aldus schrijven we bv. *BethEl, KedorLaomor* en *BerSaba*. Alleen waar sprake is van een overduidelijke spatie, zijn deze dubbele namen los geschreven (bv. Ezechiël 47:16: *Hazar Tichon*)

Leesproblemen in de eerste legger

Wanneer de eerste legger, het genoemde exemplaar in het bezit van het Nederlands Bijbelgenootschap, leesproblemen opleverde doordat bijvoorbeeld de scan moeilijk leesbaar was, letters zijn afgesleten, of door inktvlekken, gaatjes of vouwen in het papier of door afgescheurde stukjes van de bladzijde letters ontbreken, is de bewuste passage nagekeken in een ander exemplaar van dezelfde editie, dat berust in het Museum Meermann-Westreenianum (signatuur: 6 D 9). Als bleek dat er sprake was van een individueel-mechanische afwijking van de legger (bijvoorbeeld een vlekje of 'gerezen wit'), dan werd deze afwijking in de digitale uitgave genegeerd. Wanneer in de legger sprake was van een afgesleten letter of niet-gepakte inkt, kon op grond van het andere exemplaar in een aantal gevallen worden uitgemaakt welke letter er had gestaan.

Zetfouten

In deze diplomatische editie is afgezien van normalisering van de spelling of verbetering van de tekst. Een consequentie hiervan is dat ook evidente zetfouten niet zijn gecorrigeerd. Zo staat in Leviticus 14:1 *HEEHE* te lezen, terwijl duidelijk sprake moet zijn van *HEERE*. Nog enkele voorbeelden van door ons niet-gecorrigeerde zetfouten: *ghessachten* (Numeri 27:1, sc.

gheslachten); *dootssager* (Numeri 35:26, sc. *dootslager*); *Danid* (1 Samuel, inleiding hoofdstuk, sc. *Dauid*); *weweder* (2 Samuel 3:14, sc. *weder*); *aso* (1 Koningen 11:25, sc. *also*).

Wanneer een letter in beide geraadpleegde exemplaren in het zetsel ontbrak, is die door ons niet toegevoegd, maar overgenomen als spatie, conform het origineel. Aldus bv. het woord *enden* in 2 Kronieken 30:23: de ontbrekende *a* aan het begin (*aenden*) is ook in het Meermanno-exemplaar niet afgedrukt.

Omgekeerde letters zijn overgenomen zoals zij er staan: wanneer bv. staat *hontwerck* (1 Koningen 19:21), waarbij de *n* een *u* is die de zetter per ongeluk op zijn kop heeft gezet, is dit ook overgenomen als *hontwerck*, niet gecorrigeerd tot *houtwerck*. In twijfelgevallen is de voorkeur gegeven aan de meest voor de hand liggende lezing. Omgekeerd gezette letters die geen andere interpretatie toelaten, hebben wij als een normale letter overgenomen. Een voorbeeld is de omgedraaide 5 in de noten bij 1 Koningen 2:44 en Spreuken 4:1.

Margeletters, verwijzingen en woordverklaringen

Naast de ‘moderne’ versnummering hanteert de Biestkens ook het oude systeem van de hoofdletters, waarmee ieder hoofdstuk ruwweg in stukken is verdeeld met behulp van de hoofdletters A, B, C in de marge. Meestal staan deze *margeletters* in de druk direct onder het versnummer waarmee het betreffende hoofdstukgedeelte begint. Deze hoofdletters zijn in de editie verwerkt vóór dat versnummer. Als het bijbehorende vers slechts één regel beslaat, is de positie direct onder het versnummer echter al bezet door het volgende versnummer. In deze gevallen, waarin de margeletter een vers lager staat, is deze geplaatst bij het eerdere versnummer (zie bv. Genesis 4:19-20, Jozua 15:33-36 en 15:52-54). Een enkele keer staat de margeletter boven het bijbehorende versnummer (zie bv. Genesis 9:8). ‘Zwevende’ margeletters, die niet direct onder of boven een versnummer staan, zijn door ons geplaatst na het dichtsbijzijnde leesteken in de regel waarnaast de letter is afgedrukt (zie bv. Genesis 4:15). Foutieve margeletters zijn niet verbeterd, ontbrekende margeletters zijn niet aangevuld.

In de marge van de bijbeltekst staan talrijke *verwijzingen naar bijbelplaatsen*. Deze zien er bv. als volgt uit:

2.Cor. 1.a.2.

Ephesi. 1.a.2.

Ephe. 1.b.15.

De Latijnse titel van het bijbelboek wordt vaak in afgekorte vorm genoemd (zie voor een overzicht de paragraaf *Afkortingen*). Het boeknummer en het hoofdstuknummer staan in Arabische cijfers. De letter van het alfabet verwijst naar de betreffende margeletter van het hoofdstuk. 2.Cor. 1.a.2. betekent aldus: vers 2 van hoofdstuk 1 van de tweede brief aan de Korintiërs, dat is te vinden onder de margeletter A.

De interpunctie en het hoofdlettergebruik van de bijbelplaatsen kunnen variëren. Zo vinden we een enkele keer als scheidletter een hoofdletter in plaats van een kleine letter (zie bv. de kanttekeningen bij 2 Kronieken 7:4 en Psalm 119:64). De verwijzingen zijn door ons conform het origineel overgenomen, waarbij alleen het spatiegebruik licht is genormaliseerd (zie hierboven: *Spaties en punten*).

De verwijzingen naar bijbelplaatsen staan in de marge meestal los naast de bijbehorende verzen. In de bijbeltekst zelf is door middel van de verwijstekens † of * aangegeven waar de kanttekeningen precies thuishoren. Soms wordt dit verwijzingssteken in de marge in de kanttekening zelf herhaald. Om technische redenen zijn de kanttekeningen met en zonder eigen verwijstekens op dezelfde wijze verwerkt. Noten waarvan de verwijstekens na een initiaal midden in een woord staan, zijn samen met het verwijsteken vóór het betreffende woord geplaatst (zie bv. Job 41:1)

Naast verwijzingen naar bijbelplaatsen bevat de Biestkens ook een aantal *woordverklaringen*, die eveneens van verwijstekens zijn voorzien.

Een enkele keer wordt er bij een kanttekening geen gebruik gemaakt van een verwijssymbool. In deze gevallen is deze door ons geplaatst in het vers waarbij deze thuishoort. Soms ontbreekt in de druk het verwijssymbool in de bijbeltekst of wijkt het verwijssymbool in de bijbeltekst van het verwijssymbool in de marge af. De plaatsing van de kanttekening dan wel het aanpassen van het verwijssymbool wordt dan verantwoord in de bijlage *Editorische ingrepen*.

Ligaturen en breviaturen

Ligaturen zijn in de digitale versie uitgeschreven. Zo is de ligatuur æ in *Lucae* overgenomen als *ae (Lucae)*, en de ligatuur van c en t (ct met een rondje boven de c) is weergegeven met *ct (Actorum)*. Een veelvoorkomende ligatuur is het ampersand-teken &, oorspronkelijk een versmelting van de letters *e* en *t*. In de woorden *&c.*, *&ce.* en *&cet.*, die in de kanttekeningen voorkomen, is de ampersand cursief opgelost: *etc.*, *etce.*, *etcet.*

In de Biestkens wordt gebruikgemaakt van breviaturen. Deze zijn cursief opgelost. De meest voorkomende breviaturen zijn:

- *eñ*, opgelost als *ende*;
- een vocaal met een liggend streepje erboven, opgelost als *n* (*getogen*, *heeten*) of *m* (*hem*, *Euangelium*). Een heel enkele keer neemt deze nasaalstreep de vorm aan van een trema, die op dezelfde wijze is verwerkt (vgl. bv. 2 Samuel 2:28: *stont* en 12:27: *gewonnen*).
- een haaltje door of op de letter *d* of *v* is opgelost als *er*: *anders*, *verschonen*;
- in vormen als *dz*, *nz* en *schoonhz* staat de breviatuur die eruitziet als een *z* of een kleine 3 voor een *t* met voorgaande vocaal. Deze breviaturen zijn conform de meest frequent uitgeschreven vormen in het origineel opgelost: *dat*, *niet*, *schoonheyt*.

De breviatuur van het persoonlijk en wederkerend voornaamwoorden *hē* is bij enkelvoudig gebruik opgelost als *hem*, bij meervoudig gebruik als *hen*. Dit komt overeen met het gebruik van de uitgeschreven vormen.

Afkortingen

Bij de afkortingen in de Biestkensbijbel gaat het meestal om namen van bijbelboeken, die vaak voorkomen in het register en in de kanttekeningen. Veel bijbelboeken hebben meerdere afkortingen, de zettters konden letters uit de afkortingen weglaten als dat beter uitkwam op de regel of in de smalle marges. Algemeen in gebruik waren de Latijnse namen van de bijbelboeken. De complete Latijnse naam stond meestal in de tweede naamval, omdat het Latijnse woord *liber* (boek) ervoor werd gedacht. Latijnse namen zijn bijvoorbeeld: *Iudicum* voor Liber Iudicum (Rechters), *Regum* voor Liber Regum (Koningen), *Actorum* voor Liber Actorum Apostolorum (Handelingen der Apostelen).

In het onderstaande overzicht zijn naast de variante afkortingen voor het gemak ook enkele volledige namen van bijbelboeken vermeld, soms ook in verbogen Latijnse vorm. Ter verklaring zijn tussen haakjes de tegenwoordig gebruikelijke Nederlandse namen toegevoegd. Pertinente zetfouten, zoals in de noot bij Jona 4:2, *Ezo.*, sc. *Exo.*, zijn in het overzicht niet opgenomen. Vaak wordt in plaats van een hoofdletter een kleine letter aangetroffen, met name bij de Z. Als het deelnummer van een meerdelig bijbelboek ontbreekt in een afkorting, is in de regel het eerste boek bedoeld.

1.Cor. Cori. Corin. Corinth. (1 Korintiërs)

1.Esd. Esdre. (Ezra)

1.Hest. Hester. (Ester)

1.Io. Ioan. (1 Johannes)
1.Ma. Mac. Mach. Macha. Machab. (1 Makkabeeën)
1.Para. Parali. Paralipo. (1 Kronieken)
1.Pe. Pet. Petr. Petri. (1 Petrus)
1.Re. Reg. Regum. (1 Samuel)
1.Tes. Tess. Tessa. Tessal. Tessalo. Tessaloni. Thess. (1 Tessalonicenzen)
1.Thi. Tim. Timo. Timot. Timoth. (1 Timoteüs)
2.Co. Cor. Cori. Corint. (2 Korintiërs)
2.Esd. Esdr. Esdre. (Nehemia)
2.Hest. Hester (Ester (Grieks))
2.Ioan. (2 Johannes)
2.Ma. Mac. Mach. Macha. Machab. Machabeorum. (2 Makkabeeën)
2.Pa. Par. Para. Paral. Parali. Paralip. Paralipo. (2 Kronieken)
2.Pe. Pet. Petri. (2 Petrus)
2.Re. Reg. Regum. (2 Samuel)
2.Tes. Tess. Tessa. Tessalon. Thes. Thess. (2 Tessalonicenzen)
2.Thim. Ti. Tim. Timo. Timot. (2 Timoteüs)
3.Ed. Esd. Esdr. Esdre. (3 Ezra)
3.Ioan (3 Johannes)
3.Ma. Mac. Mach. Macha. Machab. (3 Makkabeeën)
3.Re. Reg. Regum. (1 Koningen)
4.Es. Esd. Esdr. Esdre. (4 Ezra)
4.R. Re. Reg. Regum. (2 Koningen)
Aba. Abac. Abacuc. (Habakuk)
Abd. Abdi. Abdie. (Obadja)
Act. Acto. Actor. Actorum. Actu. Actuum. (Handelingen)
Agge. (Haggai)
Amo. Amos. (Amos)
Apo. Apoc. Apoca. Apocal. Apocali. Apocalip. (Openbaring)
Ba. Bar. Baru. Baruc. Baruch. (Baruch)
Bel. (Daniël en Bel)
Cant. Canti. Cantic.(Hooglied)
Col. Colo. Colos. Coloss. Colossen. Coll. Collo. Collos. Colloss. (Kolossenzen)
Da. Dan. Dani. Danie. Daniel. (Daniël)
Deu. Deut. Deute. Deuter. Deutero. Deuteronono. Deutro. (Deuteronomium)
Eccl. Eccle. Eccles. (Prediker)
Ecc. Eccl. Eccle. Eccles. Ecclesi. Eccli. Ecclesiastici. (Sirach)
Eph. Ephe. Ephes. Ephesi. (Efeziërs)
Esa. Esae. Esai. Esaie. (Jesaja)
Exo. Exod. Exodi. (Exodus)
Eze. Ezec. Ezech. Ezechi. (Ezechiël)
Gal. Gala. Galat. Gall. Gallat. (Galaten)
Ge. Gen. Gene. Genes. Genesi. Genesis. (Genesis)
Hab. (Habakuk)
Hag. Hagg. Hagge. (Haggai)
Heb. Hebr. Hebre. Hebreo. (Hebreeën)
Hes. Hest. Hester. (Ester)
Hier. Hiere. (Jeremia)
Histo. vanden draeck (Daniël en de draak)
Hose. Hosee. Hoz. Hoze. Hozee. (Hosea)
Iac. Iaco. Iacob. Iacobi. (Jakobus)

Ier. Iere. Ierem. Ieremie. (Jeremia)
Io. Ioan. Iohan. Ioannis. (Johannes)
Iob. (Job)
Ioel. Ioelis. Iohel. Iohelis. (Joël)
Ion. Ionas. Ione. (Jona)
Ios. Iosu. Iosue. (Jozua)
Isai. (Jesaja)
Iud. Iudi. Iudic. Iudicum. (Rechters)
Iude. Iudas. (Judas)
Iudit. Iudith. (Judit)
Leu. Leui. Leuit. Leuiti. Leuitic. (Leviticus)
Lu. Luc. Luce. (Lucas)
Mal. Mala. Malac. Malach. Malachie. (Maleachi)
Mar. Marc. (Marcus)
Mat. Math. Matt. Matth. (Matteüs)
Mic. Mich. Miche. Michee. (Micha)
Nahu. Nahum. (Nahum)
Nehem. (Nehemia)
Nu. Num. Nume. Numeri. (Numeri)
Osee. Oze. Ozee. (Hosea)
Phi. Phil. Phili. Philip. (Filippenzen)
Philem. Philemo. (Filemon)
Pr. Pro. Prou. Prouer. Prouerb. (Spreuken)
Ps. Psa. Psal. Psalm. (Psalmen)
Ro. Rom. Roma. Romano. (Romeinen)
Rut. Ruth. (Ruth)
Sac. Sach. Sacha. (Zacharia)
Sap. Sapi. Sapien. (Wijsheid)
Saph. Seph. Sepho. Sop. Soph. Sopho. (Sefanja)
Sus. Susan. (Susanna)
Tit. Titum. (Titus)
Tob. Tob. Tobie. (Tobias)
Thren. Tren. Treno. (Klaagliederen)
zac. zach. (Zacharia)

Gebruikssporen in het NBG-exemplaar

Dat het exemplaar dat thans in het bezit is van het Nederlands Bijbelgenootschap, door vroegere bezitters intensief is gebruikt, blijkt uit een groot aantal met de hand aangebrachte tekenjjes, zoals getekende handjes en streepjes in de marge. Veel van deze sporen lijken (door latere gebruikers?) te zijn uitgegumd en zijn moeilijk te onderscheiden. De gebruikssporen zijn intrigerend, maar in de editie niet verwerkt, omdat ze geen deel uitmaken van de gedrukte tekst. Het gaat om de volgende categorieën:

* een groot aantal getekende handjes, die letterlijk ‘wijzen’ naar bepaalde bijbelverzen. Zie bv. Exodus 15:26, Numeri 1:46 en 2 Samuel 5:24.

* in de marge geplaatste streepjes, hekjes en kruisjes en andere tekenjjes en krabbels. Zie bv. Genesis 21:32-33, 2 Koningen 5:3 en Psalm 101:7

* in de marge geschreven het woord *nota*, zie bv. Deuteronomium 1:17, Job 14:1 en Openbaring 22:19

Bijlage: editorische ingrepen

Titelpagina

* paginering toegevoegd: *1r

Register

* omdat dit deel geen eigen titel heeft, is deze ontleend aan de kopregel

* paginering toegevoegd aan de hand van de katernsignaturen

Namen van de boeken

* paginering toegevoegd aan de hand van de katernsignaturen in het *Register*

Genesis

* kanttekening zonder verwijssymbool in bijbeltekst geplaatst in vers 2:14

* 42:18: margeletter C en versnummer 18 zijn in de druk abusievelijk van plaats verwisseld.

In het transcript is deze evidente zetfout om technische redenen gecorrigeerd.

* 46:25: versnummer voor *Dat* geplaatst

Leviticus

* kanttekening zonder verwijssymbool in bijbeltekst geplaatst in 12:6

* kanttekening zonder verwijssymbool in bijbeltekst geplaatst in 21:1

Deuteronomium

* noot bij 10:9: hoge punt verwerkt als reguliere punt

* kanttekening zonder verwijssymbool in bijbeltekst geplaatst in 34:4

Jozua

* kanttekening zonder verwijssymbool in bijbeltekst geplaatst in 1:1

1 Samuel

* 12:18: versnummer, dat evident een regel te hoog staat, in editie op juiste plaats verwerkt

2 Samuel

* 1:27: ontbrekend versnummer toegevoegd

* 9:8, noot: ten gevolge van verschuiving van het zetsel staat er *eg. 181.R. d.18* Verwerkt als *1.Reg. 18.d.18*

1 Koningen

* 3:11: tussenwit ontbreekt, versnummer geplaatst voor *Ende*

2 Koningen

* 9:3: versnummer, dat evident een regel te hoog staat, in editie op juiste plaats verwerkt

Ezra

6:13: *en* gevolgd door een loos afbreekstreepje verwerkt als: *ende*

Psalmen

40:10: †-teken in bijbeltekst verwerkt als ‡, zoals in de bijbehorende kanttekening

51:2: versnummer geplaatst voor *doen*

87:2: versnummer, dat evident een regel te laag staat, op de juiste plaats verwerkt

11:8: ontbrekend versnummer aangevuld

140:10-14: foutieve versnummering (11-15) aangepast

142:8: ontbrekende letter *g* in *ghy* aangevuld uit Meermanno-exemplaar

Titelpagina Profeten

* paginanummer toegevoegd: 1r

Jesaja

* 25:5: ontbrekend versnummer toegevoegd

* 52:27: in druk onzichtbaar *tot* aangevuld uit Meermanno-exemplaar

Klaagliederen

* 1:2: ontbrekend versnummer toegevoegd

Daniël

* kanttekening zonder verwijssymbool geplaatst in 7:5

Hosea

* 4:18: loos verwijsteken in bijbeltekst niet verwerkt

Micha

* 5:10: ontbrekend versnummer toegevoegd

* kanttekening zonder verwijssymbool geplaatst in 7:10

Zacharia

* 9:6 en 9:8: ontbrekende versnummers toegevoegd

Titelpagina Apocriefen

* paginanummer toegevoegd: 1r

Judit

* 16:20: versnummer, dat evident een regel te hoog staat, op juiste plaats verwerkt

* 19:6: ontbrekend versnummer toegevoegd

Jezus Sirach

* de volgende verzen hebben dubbele nummers, die in de editie direct achter elkaar zijn verwerkt: 7:11-12, 7:17-18, 20:3-4, 21:12-13, 21:14-15, 22:7-8, 22:11-12, 22:31-32, 23:18-19, 23:31-32, 25:29-30, 26:6-7, 26:8-9, 26:17-18, 26: 26:22-23, 29:16-17, 31:12-13, 44:17.18, 44:24-25, 45:10-11, 45:15-16, 45:28-29, 46:7-8, 46:13-14, 47:4-5, 47:9-10, 48:11-12, 49:17-18, 50:9-10, 50:16-17, 51:8-9, 51:11-12, 51:25-26

* noten met ontbrekend verwijssymbool geplaatst in 30:1, 30:3 en 32:20

1 Makkabeeën

* 2:31: ontbrekend versnummer toegevoegd

2 Makkabeeën

* de volgende verzen hebben dubbele nummers, die in de editie direct achter elkaar zijn verwerkt: 3:28-29

* 11:25: versnummer, dat evident een regel te laag staat, op de juiste plaats verwerkt

Titelpagina Nieuwe Testament

* paginanummer toegevoegd: 1r

Inhoudsopgave Nieuwe Testament

* paginanummer toegevoegd: 1v

Marcus

* 3:5: ontbrekend versnummer toegevoegd

* kanttekeningen met ontbrekende verwijssymbolen geplaatst in 9:1 en 13:1

1 Korintiërs

* 8:11-12: de in het NBG-exemplaar onderaan de kolom ontbrekende regel met de woorden *ghestoruen is. Maer wanneer ghy* en het versnummer 12 aangevuld uit het Meermanno-exemplaar

1 Timoteüs

* 2:8, *heyliche*: punt na *hey* aan eind van regel verwerkt als afbreekteken